

streken waar haar gezag gold. Op Java werd het rijk Mataram teruggedrongen in een reeks van oorlogen waarin de Compagnie door erfopvolgingstwisten werd gemengd. In 1749 werd Mataram genoopt, het gezag van de Compagnie te erkennen; het werd zes jaar later in twee stukken verdeeld, elk met een eigen dynastie aan het hoofd: Djokjakarta en Soerakarta, en van het rijk van Soerakarta werd in 1757 een gedeelte afgesplitst, Mangkoenegoro, ook weer met een eigen dynastie. Het ene heersersgeslacht van Mataram was nu dus in drie takken opgesplitst.

Behalve over een groot deel van Java (zie kaart III op pag. 30) oefende de Compagnie tegen het einde van de achttiende eeuw via de inheemse hoofden gezag uit over een aantal eilanden in de Molukken, over het eiland Madoera (dat met instemming van de Madoerese heersers aan Mataram ontnomen was), over twee plaatsen op Sumatra (Palembang en Padang), en tenslotte, op Celebes, over de havenplaats Makassar en het uiteinde van de noordelijke arm, de Minahassa (zie kaart IV op pag. 37). Uitoefening van gezag betekende niet dat de Compagnie het algemeen bestuur voerde. 'Zij beperkte zich voornamelijk', schrijft Burger, 'tot de opvoering van de verplichte leveringen van de hoogste Indonesische gezagdragers, de aanstelling dezer autoriteiten en het toezicht op het nakomen van hun verplichtingen aan de Compagnie.'¹

De verkoop, in de Republiek en elders in Europa, van de waren die de Compagnie als gevolg van de verplichte leveranties in de archipel of door haar handelscontacten in andere gebieden van Azië verwierf, was winstgevend: zij heeft jaarlijks gemiddeld bijna 20% aan dividend uitgekeerd. In de achttiende eeuw kwamen evenwel herhaaldelijk jaren voor waarin door de kosten van de onderneming (zij had in de archipel geen inkomsten uit belastingheffing en moest er, naarmate haar gezagsapparaat zich uitbreidde, steeds hogere uitgaven doen) of door bijzondere tegenslagen geen winst werd gemaakt – dan werd geld geleend om toch dividend uit te keren. Daar kwam bij, dat aan de Compagnie in de regel slechts een deel toevloede van het profijt dat de in haar naam bedreven transacties opleverden. Zij werd in Batavia vertegenwoordigd door een gouverneur-generaal die terzijde werd gestaan door een meestal vijf leden tellende Raad van Indië – onder die top fungeerden gouverneurs en andere gezaghebbers, ook groepen ambtenaren (typerend genoeg werden de hogere rangen als 'onderkoopman', 'koopman' en 'opperkoopman' aangeduid), de meesten Nederlanders maar er waren ook andere Europeanen bij. Die ambtenaren werden laag bezoldigd en kregen bo-

¹ A.v., p. 34.